

УДК 343.98:068

С. М. Лозова

ОСОБЛИВОСТІ ВИВЧЕННЯ ОСОБИСТОСТІ ЗЛОЧИНЦЯ З ПСИХІЧНИМИ АНОМАЛІЯМИ В ПРОЦЕСІ РОЗСЛІДУВАННЯ ЗГВАЛТУВАННЯ

Розглянуто проблеми вивчення особистості злочинця з психічними аномаліями, який вчинив згвалтування, з урахуванням їх міждисциплінарного характеру. Висвітлено способи встановлення ознак психічних розладів і найбільш розповсюджених способів їх симуляції. Спрогнозовано можливі варіанти поведінки злочинця з урахуванням наявних у нього дефектів психіки.

Ключові слова: особистість злочинця з психічними аномаліями, згвалтування, ознаки психічних розладів, симуляції психічних розладів

Постановка проблеми. Людина, її життя і здоров'я, честь і гідність, недоторканність і безпека визнаються в Україні найвищими соціальними цінностями, які охороняються державою [1, ст. 3]. Захист громадян, у тому числі і від злочинних посягань, є основним обов'язком держави і реалізується нею за допомогою діяльності правоохоронних і судових органів. На жаль, за останні роки в Україні продовжує залишатися високою питома вага злочинів проти особистості. Згвалтування і замах на згвалтування є одним із видів правопорушень, які формують особливу категорію злочинів проти статевої недоторканості та статевої свободи особистості.

Згвалтування згідно зі ст. 152 КК України, – це статеві зносини із застосуванням фізичного насильства, погрози його застосування або з використанням безпорадного стану потерпілої особи [2].

© Лозова С. М., 2015

Зґвалтування як злочин характеризується високою латентністю. Ця обставина пояснюється недовірою потерпілих до правоохоронних органів, невпевненістю в тому, що їх зможуть захистити. Крім того, у процесі розслідування можливе розголошення даних про особу жертви, її приватне життя, що також утримує потерпілих від звернення в правоохоронні органи. Значне місце серед причин латентності зґвалтувань займають страх помсти за подання заяви в правоохоронні органи, а також прямі погрози розправи над потерпілими з боку злочинців.

Під час розслідування зґвалтування найчастіше виникають дві типові ситуації: коли гвалтівник відомий потерпілій особі і коли особистість гвалтівника (гвалтівників) не встановлена. В такій ситуації першочерговим завданням є встановлення особистості злочинця.

Особа, яка вчинила злочин, з точки зору криміналістичної категорії розглядається наукою як певна сукупність соціальних, фізико-біологічних і психологічних властивостей, що відрізняє її від усіх інших (В. Г. Лукашевич, М. В. Салтевський) [3, с. 61].

Стан дослідження. Проблеми вивчення особистості злочинця з психічними аномаліями, який вчинив зґвалтування, мають міждисциплінарний характер. Вони були предметом дослідження вчених криміналістів, кримінологів, процесуалістів, психологів, психіатрів. Питанням криміналістичного забезпечення діяльності з розслідування злочинів даного виду присвячені праці криміналістів С. О. Антипової, Г. І. Гатауліної, В. В. Радаєва, С. П. Щерби та інших. Окремі питання, що стосуються деяких аспектів участі в кримінальному судочинстві осіб, які страждають психічними розладами, зокрема, знайшли своє висвітлення в роботах учених – представників шкіл кримінального права, процесу, судової психіатрії: Ю. М. Антоняна, С. В. Бородіна, О. І. Галагана, С. В. Гусєвої, Т. В. Клименко, Д. Р. Лунца, Б. В. Зейгарник, Є. В. Горленко, О. М. Ларіна, М. М. Коченова та інших.

Проте, незважаючи на активне дослідження цієї проблеми, вона зберігає свою **актуальність** дотепер. Наявною є проблема, яка полягає в тому, що особи, які здійснюють розслідування, не приділяють достатньої уваги вивченню особистості особи з психічними аномаліями, яка вчинила зґвалтування, не володіють способами встановлення ознак психічних розладів, не вміють прогнозувати можливу поведінку злочинця з урахуванням наявних у нього дефектів психіки та ефективно використовувати тактичні прийоми як у конфліктній, так і безконфліктній ситуаціях, під час проведення окремих слідчих дій.

Отже, **метою** дослідження обрано вивчення особистості особи з психічними аномаліями, яка вчинила зґвалтування, способів встановлення ознак психічних розладів і найбільш розповсюджених способів їх симуляції; прогнозування можливої поведінки злочинця.

Виклад основного матеріалу. Злочинця з психічними розладами – це особа, яка має порушення психічної діяльності, що не досягли психотичного рівня і не виключають осудності, але тягнуть за собою особистісні зміни і можуть призвести до відхилень

у поведінці, а також ускладнюють соціальну адаптацію такої особи, знижують її здатність керувати своїми діями, і яка характеризується специфічною сукупністю соціально-демографічних, соціально-рольових, кримінально-правових та соціально-психологічних ознак [4, с. 14].

Виходячи з вищенаведених понять особи злочинця, останнє включає в себе цілий комплекс соціально-демографічних, соціально-психологічних, індивідуально-психологічних ознак, які в тій чи іншій мірі пов'язані зі злочинним діянням, характеризують його суспільну небезпеку.

Суттєво збільшується і число осіб з розладами психіки, які скоюють злочини. Це пов'язано з тим, що серед усіх обставин, що зумовлюють кримінальну поведінку особи, центральне місце займає особистість винного, його психофізіологічні особливості, включаючи і різного роду психічні дефекти, які серйозно впливають на вибір форми поведінки особи.

Дослідниками відзначається висока питома вага (від 30 до 40 %) поширеності психічних аномалій у насильницьких злочинців. До них належать всі розлади психічної діяльності, які не досягли психотичного рівня і не виключають осудності, але призводять до особистісних змін, а звідси – до поведінкових відхилень. До аномалій такого роду слід віднести психопатії, олігофренію в ступені дебільності, епілепсію, шизофренію в стані ремісії, залишкові явища черепно-мозкових травм, органічні захворювання головного мозку, судинні захворювання з психічними змінами, хронічний алкоголізм, наркоманію та інші психічні розлади. Більшість із наведених розладів являють собою прикордонні стани психіки, що знаходяться на межі психічного здоров'я і хвороби (це неврози, психопатії, деякі форми реактивних станів та ін.).

У цьому зв'язку видається цікавою типізація гвалтівників залежно від їх психічного стану, які можуть бути поділені на дві групи:

1. Особи з різними аномаліями психіки, а також патологічними проявами статевого потягу (фетишизм, ексгібіціонізм, садизм і тощо). Дефекти їхньої психіки виявляються не тільки в певній нелогічності поведінки, але і в мові, що може бути помічено як потерпілою, так і свідками. До цієї групи належать і особи, які страждають психозом пізнього віку, старечим недоумством. Найчастіше ними вчиняються статеві посягання відносно малолітніх і неповнолітніх.

2. Особи, які не мають патологічних змін в області психіки і статевої сфери. Їх можна поділити на три підгрупи. У першу входять хронічні алкоголіки, наркомани, а також особи, раніше судимі за замісне хуліганство, розбої, статеві та інші насильницькі злочини. Їх відрізняють грубість, жорстокість у поводженні з оточуючими, моральна розбещеність, збоченість у задоволенні статевої пристрасті. До другої підгрупи належать особи, які не мають різко виражених ознак першої підгрупи. У більшості своїй вони відрізняються примітивними інтересами, цинічним ставленням до жінки, зловживанням

алкогольними напоями. До них належать і особи, які вчинили зґвалтування за наявності складних, специфічних взаємин з потерпілою, в ситуації, коли її поведінка була необачною, ризикованою і навіть провакційною. У третю групу входять неповнолітні насильники. Нападаючи поодиноці, вони найчастіше зазіхають на малолітніх або неповнолітніх. У разі скоєння злочину в групі їх жертвами виявляються як неповнолітні, так і дорослі жінки, в тому числі похилого віку. Групові зґвалтування за участю неповнолітніх супроводжуються жорстоким, особливо цинічним ставленням до жертви, збоченими способами задоволення статевої пристрасті. Іноді такі зґвалтування закінчуються позбавленням жертви життя, над якою підлітки глумляться, вирізаючи статеві органи, молочні залози, заштовхують в піхву сторонні предмети (пляшки, палиці тощо). У процесі розкриття зґвалтування, вчиненого неповнолітніми або за їх участю, слід враховувати, що досить часто така група здійснює й інші злочини (крадіжки, грабежі, хуліганство тощо), які, як правило, йдуть один за одним [5, с. 48].

Однією з успішних умов розслідування злочинів, учинених особами з психічними розладами, є правильне трактування поняття «психічний розлад». Представники різних наук: психології, судової психіатрії, криміналістики, кримінального права, кримінального процесу, кримінології – при вивченні психічних розладів, переслідуючи різні цілі, що пов'язані з об'єктом їх дослідження, формують різні за змістом визначення. Крім того, поряд з дефініцією «психічні розлади» часто вживають такі поняття, як «психічні хвороби», «психічні недоліки» та «аномалії психіки». Повне і точне розуміння сутності перерахованих вище термінів становить певну складність, адже одні науковці їх отожднюють, а інші вбачають у них суттєві відмінності.

Так, Г. І. Гатауліна психічні аномалії визначає як відносно неглибокі психічні порушення, перехідні стани між психічним здоров'ям і вираженим психічним розладом [6, с. 5]. Н. Г. Іванов відмічає, що під психічними аномаліями необхідно розуміти всі ті психічні процеси, які характеризуються дисбалансом сил збудження і гальмування. Збудження характеризує активність організму, різну за ступенем емоціонального забарвлення відносно подразника. Під гальмуванням, навпаки, «розуміється строкове подавлення поточної умовно-рефлекторної діяльності при дії сторонніх для неї подразників, що викликають орієнтуючий або будь-який інший безумовний рефлекс». Гальмування необхідне для запобігання перезбудження, результатом якого можуть бути неадекватні аномальні реакції поведінки [7, с. 101]. Психічні аномалії – розлади психічної діяльності, що не досягли психотичного рівня і не виключають осудність, але призводять до змін особистості, а звідси – до нестандартної поведінки [4, с. 7].

Оскільки предметом нашого вивчення є особистість злочинця з психічними аномаліями, який вчинив зґвалтування, то більш детально слід розглянути патологічні сексуальні розлади. Сучасна сексопатологія і психіатрія виділяють два типи патологічних сексуальних

розладів: розлади статевої поведінки і розлади статевої ідентичності (статеві спотворення, порушення психосексуальних орієнтацій). До розладів статевої поведінки відносять спотворення направленості статевого потягу і форм його реалізації, які відомі під назвою статеві спотворення (сексуальні перверсії (збочення), парафілії (стани, за яких людина досягає сексуального збудження та задоволення унаслідок фантазій, сексуальних потреб і поведінки, – педофілія, зоофілія, фетишизм, ексгібіціонізм і т. п.). Їх можна вважати істинними тільки тоді, коли спотворений статевий потяг витісняє і заміщає нормальне статеве життя. Серед розладів статевої ідентичності найбільш значущі транссексуалізм і трансвестизм.

Слідчому слід знати окремі ознаки психічних розладів, які виявляються під час спілкування з особою. На думку В. В. Радаєва, слід звертати увагу на такі ознаки: 1) розлади емоційного фону (різка зміна настрою): тривога, страх, роздратованість, злобність, сльозливість, замкнутість, нетипова радість; 2) порушення пам'яті, уваги, виражаються у непослідовності висловлювання, постійному відволіканні від основної теми, розсіяності, швидкій стомлюваності, неможливості згадати добре знайомі слова (назви предметів), відтворити недавні події, замовчуванні посеред фрази, «зацикленні» на одній думці; 3) демонстративність, театральність поведінки, наприклад, суїцидальні спроби, корчення гримас, які найчастіше виявляються в істеричних психопатів; 4) порушення координації рухів, тремтіння рук – можливі форми психічних розладів при алкоголізмі, реактивних станах, судинних захворюваннях; 5) пітливість, синюшність шкіри (переважно долоней) – характерні для осіб, які перенесли черепно-мозкові травми, страждають на алкоголізм, шизофренію; 6) розсіяний погляд як наслідок черепно-мозкових та інших захворювань [8].

Під час проведення слідчих (розшукових) дій зі злочинцем із психічними аномаліями в процесі розслідування згвалтування слідчий повинен зважати на таке:

1. Невербальні прояви (нервовий тік, гримасування, поблідіння, посиніння шкіри, тремтіння рук і т. ін.) не слід обов'язково трактувати як ознаки неправдивості, страху, невпевненості, оскільки наведені ознаки можуть бути клінічними проявами алкоголізму, наркоманії, судинних або інших захворювань.

2. Непослідовність висловлювань, розсіяність, неможливість відтворити недавні події – це не завжди спроба ухилитися від давання показань, а особливість психіки підозрюваного з психічними аномаліями. В цьому випадку слідчому слід згадати прийоми актуалізації спогадів.

3. Немотивовані перепади настрою від замкнутості і злобності до радості є не реакцією на процес розслідування (проведення окремих слідчих (розшукових) дій, використання тактичних прийомів), а типовим розладом емоційного фону підозрюваного.

Знаючи ці особливості, слідчий буде правильно на них реагувати, не звертати увагу на окремі емоційні прояви (сльозивість, роздратованість) і впевнено, спокійно та ефективно проводити розслідування.

Однак слід зауважити, що іноді підозрюваний може просто симулювати психічні розлади з метою уникнення кримінальної відповідальності. Симуляція психічного розладу здійснюється у формі зображення окремих хворобливих симптомів або синдромів і значно рідше – у вигляді відтворення окремої форми психічного захворювання. Оскільки симуляція є індивідуальною творчістю, вибір патологічних симптомів для симуляції залежить від знань і досвіду симулянта, його обізнаності в галузі психіатрії. На практиці найчастішими є симуляції станів із в'ялою, монотонною поведінкою, пригніченістю, невиразною мімікою, відмовами від контактування, посиленнями на розлади пам'яті. Знання слідчим ознак різних психічних розладів і відповідних способів їх симуляції допомагає швидше й ефективніше викрити симулянта.

Висновок. Криміналістичне значення психічного розладу особи, яка вчинила злочин, полягає насамперед у тому, що його специфіка неодмінно знаходить своє відображення в характері скоєного нею злочину. Наявність в особи психічного розладу неодмінно вплине на особливості планування, організації розслідування вчиненого нею злочину, а саме на послідовність проведення тих чи інших слідчих (розшукових) дій і використання під час їх проведення окремих тактико-психологічних прийомів.

Список використаних джерел: 1. Конституція України. – Київ : М-во юстиції України, 2006. – 124 с. 2. Кримінальний кодекс України : закон України від 5 квіт. 2001 р. № 2341-III // Відомості Верховної Ради України. – 2001. – № 25–26. – Ст. 131. 3. Салтевський М. В. Навчально-довідковий посібник з криміналістики / М. В. Салтевський, В. Г. Лукашевич, В. М. Глібоко – Київ : ВППОЛ, 1994. – 180 с. 4. Ходимчук О. О. Насильницька злочинність осіб з психічними аномаліями та її запобігання : автореф. дис. ... канд. юрид. наук 12.00.08 / Ходимчук Оксана Олегівна. – Київ, 2005. – 18 с. 5. Еремін А. С. Первоначальный этап расследования изнасилования, сопряженного с причинением вреда здоровью : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.09 / Еремін Александр Сергеевич. – Краснодар, 2011. – 202 с. 6. Гатауллина Г. И. Криміналістические особенности расследования общеуголовных корыстных преступлений, совершенных несовершеннолетними с психическими аномалиями : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.09 / Гатауллина Гульчачак Иршадовна. – Саратов, 2004. – 26 с. 7. Иванов Н. Г. Аномальный субъект преступления : проблемы уголовной ответственности : [учеб. пособие для вузов] / Н. Г. Иванов. – М. : Закон и право ; Юнити, 1998. – 224 с. 8. Радаев В. В. Расследование преступлений, совершенных лицами с психическими недостатками : учеб. пособие / В. В. Радаев. – Волгоград : ВСШ МВД СССР, 1987. – 68 с.

Надійшла до редколегії 21.10.2015

Лозовая С. Н. Особенности изучения личности преступника с психическими аномалиями при расследовании изнасилования

Рассмотрены проблемы изучения личности преступника с психическими аномалиями, совершившего изнасилование, с учётом их междисциплинарного характера. Освещены способы установления признаков психических расстройств и наиболее распространённые способы их симуляции. Спрогнозированы возможные варианты поведения преступника с учётом имеющихся у него дефектов психики.

Ключевые слова: личность преступника с психическими аномалиями, изнасилование, признаки психических расстройств, симуляции психических расстройств.

Lozova S. M. Features of studying personality of an offender with mental abnormalities while investigating rapes

Despite the active research of the problem concerning the personality of an offender with mental abnormalities who committed rape, it remains valid until nowadays. The relevant is the problem, which concerns the fact that those people who carry out the investigation, do not pay enough attention to the study of individual's personality with mental abnormalities, who committed rape; do not have the techniques to establish features of mental disorders; can not predict the possible behavior of the offender, taking into account the existing mental defects and effectively use tactics both in conflict and non-conflict situations during specific investigation actions.

Thus, the objective of the research is the study of individual's personality with mental abnormalities, who committed rape; the ways to establish features of mental disorders and the most common methods of their simulation; predicting possible criminal's conduct.

During the research the author has allocated some features of mental disorders, which are detected within communication with a person and conduct's characteristics, which should be considered by an investigator during the investigation (search) actions with an offender with mental abnormalities while investigating rapes. The types of rapists depending on their mental state are offered. These types can be divided into two groups: persons with various mental anomalies and pathological manifestations of sexual desire (fetishism, exhibitionism, sadism) and those with no pathological changes in the mind and sexual sphere (alcoholics, drug addicts and others). The author has taken into account that the presence of a mental disorder will affect the features of planning, organization of investigation of the committed crime, namely on the sequence of certain investigative (search) actions and use while their realization of some tactical and psychological techniques.

Keywords: personality of an offender with mental abnormalities, rape, symptoms of mental disorders, mental disorders simulation.

